

III. Окремі проблеми цивільного судочинства

Світлана Бичкова

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8227-2127>
civillkafedra@gmail.com

УДК 347.921

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ (У КОНТЕКСТІ НОВЕЛ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ)

АНОТАЦІЯ. Із набранням чинності 15 грудня 2017 р. Законом України “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” було суттєво реформовано цивільне процесуальне законодавство України, зокрема, змінено процесуальну термінологію, запроваджено новий підхід до визначення суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин, уточнено обсяг процесуальних прав та обов’язків учасників справи тощо. Зважаючи на це, виникла нагальна потреба провести аналіз оновленого законодавства для вироблення єдиних підходів до тлумачення його змісту і подальшого застосування нормативних приписів.

Метою статті є визначення законодавчих змін щодо правового статусу учасників цивільної справи, з’ясування питання про обсяг і зміст їх процесуальних прав, обов’язків та інтересів, виявлення прогалин і колізій у правовому регулюванні, що стосується окремих учасників справи, а також розроблення пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства.

Учасники справи – це учасники судового процесу, які звертаються до суду за захистом своїх порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів або у встановлених законом випадках прав, свобод чи інтересів інших осіб (крім представників), для підтвердження наявності або відсутності визначених законом юридичних фактів, а також інші зацікавлені особи, які залучаються до участі у судовому процесі або вступають у цивільну справу за власною ініціативою.

Зважаючи на характер належних учасникам справи процесуальних прав, обов’язків та інтересів, а також мету участі кожного з них у цивільному процесі, їх правовий статус може бути загальним (ним наділені всі без винятку учасники справи) та спеціальним (ним наділяється окремо кожний учасник справи).

За результатами проведеного дослідження аргументовано необхідність внесення змін до статей 49, 56, 294 Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: учасники справи; правовий статус; елементи правового статусу; загальний цивільний процесуальний статус; спеціальний цивільний процесуальний статус; суб'єктивні цивільні процесуальні права; юридичні цивільні процесуальні обов'язки; законні цивільні процесуальні інтереси.

Багато років Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) 2004 р.¹ (до речі, як і попередній 1963 р.) оперував терміном “особи, які беруть участь у справі”. Проте з набранням чинності 15 грудня 2017 р. Законом України “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів”² в обіг введено нове поняття – “учасники справи”.

Відповідний правовий інститут певною мірою зберіг традиції свого попередника, однак і закріпив принципово нові положення, зокрема, що стосуються кола осіб, які входять до складу учасників справи, їх правового статусу, строків здійснення ними процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків тощо.

Правовий статус є однією з фундаментальних юридичних категорій, що характеризує складні зв'язки, які виникають між державою та особою, а також між особами у різноманітних правовідносинах, суб'єктами яких вони стають. Важливість цього поняття зумовила те, що воно завжди було предметом дослідницького інтересу науковців. Не минули увагою окремі аспекти, пов'язані з правовим статусом суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, і вчені-процесуалісти, зокрема, К. Гусаров, В. Комаров, С. Фурса, Г. Чурпіта, М. Штефан та ін.

Зважаючи на новели цивільного процесуального законодавства, питання правового статусу учасників цивільної справи набуває неабиякої актуальності, оскільки застосування відповідних норм на практиці ставить нові запитання, тож спробуємо дати відповідь хоча б на деякі з них.

Мета дослідження полягає у визначенні законодавчих змін щодо правового статусу учасників цивільної справи, з'ясування питання про обсяг і зміст їх процесуальних прав, обов'язків та інтересів, а також виявлення прогалин і колізій у правовому регулюванні, що стосується окремих учасників та розроблення пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20170803> (дата звернення: 31.10.2018).

² Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 31.10.2018).

За Кодексом 1963 р. особами, які беруть участь у справі, були суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які відстоювали (захищали, відновлювали чи підтверджували) в порядку цивільного судочинства належні їм права, свободи та інтереси або у випадках, встановлених законом, права, свободи та інтереси інших осіб³.

До їх складу входили: у справах позовного провадження – сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб; у справах наказного та окремого провадження – заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники; у справах про оскарження рішення третейського суду і про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду – учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права та обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб; у справах, незалежно від виду цивільного судочинства, також могли брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Проте сьогодні склад учасників цивільної справи дещо відрізняється від складу осіб, які беруть участь у справі. Так, представники виключені з їх кола і становлять окрему групу учасників судового процесу; при розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. Крім того, дещо змінено назву таких суб'єктів, як “органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб”, на “органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб”. Також уточнено перелік учасників справ про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу. Зважаючи на зміни у відповідній категорії справ, ними є: учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду.

Таким чином, не можна повною мірою ототожнювати “осіб, які беруть участь у справі” з “учасниками справи”. Також, враховуючи те, що представники “відстоюють у випадках, встановлених законом, права, свободи та інтереси інших осіб”, наведену вище дефініцію осіб, які беруть участь у справі, не можна застосувати без внесення коректив до категорії “учасники справи”.

³ С. Бичкова (ред), *Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар* (Атіка 2010) 55.

Утім, виведення представників за межі кола учасників справи викликало на практиці труднощі із залученням відповідних суб'єктів, зокрема при розгляді справ окремого провадження, оскільки багато хто помітив неоднозначність законодавчих положень. Адже в ЦПК України не закріплено загального правила щодо можливості участі представника у таких категоріях цивільних справ. Навпаки, у ч. 4 ст. 294 ЦПК України визначається, що 'справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб', при цьому 'справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи'⁴. У подальшому при встановленні правил розгляду конкретних категорій справ окремого провадження (наприклад, статті 317, 339, 345, 348, 350² ЦПК України) обумовлюється можливість участі представника в них. Проте наведені норми, звичайно, не поширюються на інші категорії справ окремого провадження. У статті 58 ЦПК України йдеться лише про представництво у справах позовного провадження, хоча її можна було б застосовувати з огляду на ч. 3 ст. 294 ЦПК України, якщо б не окреслені вище погляди законодавця. Крім того, виходячи із формулювання ч. 1 ст. 163 ЦПК України, відразу стає зрозумілим, що можливість участі представника у справах наказного провадження не виключається.

Однак ще раз підкреслимо, що представники не є учасниками справи, а тому питання їх участі у справах окремого провадження виходить за межі цієї наукової розвідки і становить перспективні напрями подальших наукових пошуків.

Отже, з урахуванням наведеного, зокрема щодо складу учасників справи, мети їх участі в цивільному процесі і видів цивільного судочинства, можна визначити, що *учасники справи* – це учасники судового процесу, які звертаються до суду за захистом своїх порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів або у встановлених законом випадках прав, свобод чи інтересів інших осіб (крім представників), а також для підтвердження наявності або відсутності визначених законом юридичних фактів, та інші заінтересовані особи, які залучаються до участі у судовому процесі або вступають у цивільну справу за власною ініціативою.

Для з'ясування суті предмета нашого дослідження важливо окреслити особливості *правового статусу учасників цивільної справи*, під яким слід розуміти сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначених суб'єктів. Отже, еле-

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.09.2018).

ментами цивільного процесуального статусу є: 1) суб'єктивні цивільні процесуальні права; 2) юридичні цивільні процесуальні обов'язки; 3) законні цивільні процесуальні інтереси⁵.

Зважаючи на характер належних учасникам справи процесуальних прав, обов'язків та інтересів, а також мету участі кожного з них у цивільному процесі, їх правовий статус може бути загальним (ним наділені всі без винятку учасники справи) та спеціальним (ним наділяється окремо кожний учасник справи).

Загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права учасників справи закріплені у ч. 1 ст. 43 ЦПК України. Так, вони мають право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами (до таких, наприклад, можна віднести ті, що закріплені у ч. 5 ст. 43, ч. 1 ст. 44, ч. 11 ст. 83, ч. 1 ст. 149, статтях 360, 363, 395, 397 ЦПК України).

По суті, можна помітити, що права учасників справи майже такі самі, тільки з певними уточненнями (наприклад, щодо ознайомлення з журналом судового засідання, а не з протоколом; щодо оскарження судового рішення саме у визначених законом випадках тощо), що й права осіб, які беруть участь у справі.

Окремо слід зауважити, що малолітні та неповнолітні особи під час розгляду справи, як це було закріплено і в попередній редакції ЦПК України, наділяються додатковими процесуальними правами (ст. 45 ЦПК України).

З приводу загальних юридичних цивільних процесуальних обов'язків учасників справи законодавець суттєво змінив свій підхід: якщо раніше закріплювалося лише два обов'язки осіб, які беруть участь у справі, – щодо строків подання доказів та добросовісного здійснення своїх проце-

⁵ С Бичкова, *Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження* (Атіка 2011) 41.

суальних прав і виконання процесуальних обов'язків, то у чинній редакції ч. 2 ст. 43 ЦПК України передбачено розширений перелік обов'язків учасників справи.

Отже, учасники справи зобов'язані: 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом (наприклад, такі, що поширюються на всіх учасників судового процесу, зокрема, закріплені у ч. 6 ст. 43, статтях 131, 216 ЦПК України).

Слід також акцентувати увагу на тому, що новелою цивільного процесуального законодавства є чітке визначення в загальних положеннях ЦПК України наслідків невиконання учасниками справи покладених на них цивільних процесуальних обов'язків (застосування заходів процесуального примусу; притягнення до встановленої законом відповідальності; розгляд справи за відсутності відповідного учасника справи; залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду або їх повернення).

І нарешті, загальний законний цивільний процесуальний інтерес учасників справи виявляється в їх прагненні домогтися бажаного процесуального результату – найбільш прийнятної для себе чи для особи, в інтересах якої діє орган або особа, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, судового рішення.

Безумовно, важливим вбачається з'ясування змістових компонентів, що становлять обсяг спеціального процесуального статусу учасників справи, якими є:

1. *Спеціальні суб'єктивні цивільні процесуальні права учасників справи.*

Відповідно до ч. 1 ст. 49 ЦПК України сторони (позивач і відповідач) користуються рівними процесуальними правами. Проте це не означає, що рівність указаних прав свідчить про їх повну тотожність. Як слушно зазначається в юридичній літературі, 'рівноправність сторін означає рівні можливості використовувати процесуальні засоби захисту'⁶. Це підтверджується і законодавчими положеннями, в яких визначається перелік спеціальних процесуальних прав сторін.

⁶ В Комаров (ред), *Курс цивільного процесу: підручник* (Право 2011) 297.

Зокрема, позивач має право: відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог); збільшити або зменшити розмір позовних вимог; змінити предмет або підстави позову (пункти 1, 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України). Відповідач, зі свого боку, має право: визнати позов (всі або частину позовних вимог); пред'явити зустрічний позов (пункти 1, 3 ч. 2 ст. 49 ЦПК України). Крім того, сторони можуть спільно укласти мирову угоду (ч. 7 ст. 49 ЦПК України); передати за укладеною ними угодою спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом (ч. 4 ст. 4, ч. 1 ст. 21 ЦПК України); передати за укладеною ними угодою спір, який відноситься до юрисдикції загального суду, на вирішення суду іншої держави у випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ст. 22 ЦПК України); обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень (ч. 3 ст. 77 ЦПК України); брати участь у нарадах з питань врегулювання спору за участю судді у режимі відеоконференції в порядку, визначеному законом (ч. 1 ст. 203 ЦПК України).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, наділяються усіма спеціальними суб'єктивними цивільними процесуальними правами позивача (ч. 3 ст. 52 ЦПК України). Проте, хоча законодавець окремо на цьому не наголошує, такі права зазначені треті особи можуть здійснювати лише щодо своїх позовних вимог. Водночас треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, через специфіку свого цивільного процесуального статусу, спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав не мають⁷ (ч. 6 ст. 53 ЦПК України).

Наявність спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав у органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, визначається процесуальною формою їх участі у цивільному процесі. Так, органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України). Прокурор або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без їхньої участі, вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи наділені правом ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії (ч. 5 ст. 57 ЦПК України). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у

⁷ Бичкова (н 3) 93.

справі для подання висновку, мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Спеціальні суб'єктивні цивільні процесуальні права мають і учасники наказного провадження: заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу (ч. 5 ст. 163 ЦПК України), а боржник – подати заяву про скасування судового наказу, крім встановлених законом випадків (ч. 1 ст. 170 ЦПК України). У частині 1 ст. 170 ЦПК України окремо наголошується і на спеціальному процесуальному праві органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, на подання заяви про скасування судового наказу. Хоча, на нашу думку, це є зайвим з огляду на ч. 1 ст. 57 ЦПК України, яка розміщена в розділі I “Загальні положення”, а отже, поширюється й на справи наказного провадження і в якій уже закріплено правило про наділення їх всіма правами та обов'язками особи, в інтересах якої вони діють.

Згідно з ч. 8 ст. 49 ЦПК України заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Зрозуміло, що відповідну норму не слід тлумачити буквально, враховуючи специфіку цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження. Як зазначається в юридичній літературі, спеціальні процесуальні права заявника, оскільки його вимога звернена до суду, мають стосуватися лише його особистих інтересів⁸.

Отже, якщо указане законодавче положення адаптувати до спеціальної юридичної процедури цього виду цивільного судочинства, можна констатувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підстави. Водночас він не може бути наділений такими цивільними процесуальними правами, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду (ч. 5 ст. 294 ЦПК України)⁹.

Якщо до заявника норму, що її містить ч. 8 ст. 49 ЦПК України, певною мірою можна застосувати з урахуванням особливостей окремого провадження, то можливість наділення заінтересованих осіб під час розгляду відповідних справ спеціальним цивільним процесуальним статусом сторін викликає сумніви, адже такі учасники справи не подають до

⁸ С. Фурса (ред), *Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар*, т 1 (КНТ 2006) 599.

⁹ С. Бичкова та Г. Чурпіта, ‘Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного та окремого провадження (порівняльна характеристика)’ (2013) 12 *Приватне право і підприємництво* 64-5.

суду заяву з метою відкриття окремого провадження, а тому не можуть мати спеціальних цивільних процесуальних прав позивача.

Також слід зважати на те, що, оскільки заявник та заінтересовані особи не протистоять одне одному як позивач і відповідач, вони не можуть бути наділені спеціальними цивільними процесуальними правами відповідача (визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов).

До речі, якщо проаналізувати зміст ст. 49 ЦПК України, виникає ще й таке запитання: чому в ній згадуються учасники справи окремого провадження, а про учасників справ наказного провадження, справ про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу нічого не зазначено? Хоча, наприклад, як уже зазначалося вище, заявник у справі наказного провадження має право відкликати заяву про видачу судового наказу, що, по суті, є тотожним праву заявника у справі окремого провадження відмовитися від заявленої вимоги.

Зважаючи на зазначене, вбачається необхідним виключення із ст. 49 ЦПК України ч. 8. Однак щодо спеціальних прав та обов'язків учасників окремого провадження норму слід залишити, звичайно, в зміненій редакції (про що йтиметься нижче, після розгляду питання про спеціальні юридичні цивільні процесуальні обов'язки) і в іншій главі, а саме – главі 1 розділу IV ЦПК України, що відповідатиме логіці побудови цього нормативного акта і правилам законодавчої техніки.

І нарешті, сторони (учасники) третейського (арбітражного) розгляду мають право подати: заяву про витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 11 ст. 84, ч. 9 ст. 85 ЦПК України); заяву про допит свідка за місцем його проживання (перебування), а також брати участь у допиті свідка, ставити йому питання для уточнення його відповідей (частини 1, 2 ст. 94 ЦПК України); заяву про вжиття заходів забезпечення доказів (ч. 7 ст. 116 ЦПК України); клопотання про зупинення провадження у справі, заяву про його відновлення (ч. 7 ст. 457 ЦПК України); заяву до суду, який вирішує питання щодо заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, про видачу виконавчого листа (надання дозволу) на виконання цього ж рішення та просити розглянути її спільно із заявою про скасування цього рішення в одному провадженні (ч. 8 ст. 457 ЦПК України) тощо.

2. Спеціальні юридичні цивільні процесуальні обов'язки учасників справи також, як і їх спеціальні суб'єктивні цивільні процесуальні права,

є індивідуалізованими, тобто ними кожний учасник справи наділяється окремо.

Так, позивач зобов'язаний: у разі пред'явлення позову в електронній формі подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі (ч. 9 ст. 43 ЦПК України); у разі подання заяви про збільшення або зменшення розміру позовних вимог, зміну предмета або підстав позову подати до суду докази направлення копії відповідної заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи (ч. 5 ст. 49 ЦПК України); у справах про дискримінацію навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце (ч. 2 ст. 81 ЦПК України). При цьому у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або членом його сім'ї про порушення вимог Закону України "Про запобігання корупції"¹⁰ іншою особою обов'язок доказування правомірності прийнятих при цьому рішень, вчинених дій покладається на відповідача (ч. 3 ст. 81 ЦПК України).

На кожну сторону, серед іншого, покладено обов'язок: сповістити особу, стосовно якої в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право або яка може пред'явити вимоги до сторони, про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, і додати до такої заяви докази про направлення її копії особі, про залучення якої як третьої особи подана заява (ч. 1 ст. 54 ЦПК України); довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, несуть всі спеціальні юридичні цивільні процесуальні обов'язки позивача щодо своїх позовних вимог. На третіх же осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, спеціальних юридичних цивільних процесуальних обов'язків не покладається.

Спеціальні юридичні цивільні процесуальні обов'язки органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших

¹⁰ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 15.10.2018).

осіб, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, є такими самими, як і спеціальні цивільні процесуальні обов'язки особи, в інтересах якої вони діють. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, спеціальних юридичних цивільних процесуальних обов'язків не мають.

Заявник, який подав заяву про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має зареєстровану офіційну електронну адресу, у подальшому повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви, виключно в електронній формі (ч. 4 ст. 163 ЦПК України).

Спеціальних юридичних цивільних процесуальних обов'язків на боржника у справах наказного провадження законодавець не покладає.

Пам'ятаємо, що заявник і заінтересовані особи у справах окремого провадження мають обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. А отже, за аналогією з їх спеціальними суб'єктивними цивільними процесуальними правами, визначимо, що заявник у разі подання заяви про зміну предмета або підстав заявленої ним вимоги зобов'язаний подати до суду докази направлення копії відповідної заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи. І заявник, і заінтересовані особи у справах окремого провадження мають довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом.

Таким чином, зважаючи на особливості окремого провадження і внесені нами вище пропозиції щодо виключення зі змісту ст. 49 ЦПК України ч. 8, доходимо висновку, що відповідні положення, які визначають спеціальний процесуальний статус учасників справи, що розглядається за правилами цього виду цивільного судочинства, слід розмістити в ст. 294 ЦПК України, доповнивши ч. 4 абзацом 3 такого змісту: "Заявник має право на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від заявленої вимоги, а також змінити її предмет чи підстави до початку першого судового засідання. У разі подання заяви про зміну предмета або підстав заявленої вимоги заявник зобов'язаний подати до суду докази направлення копії відповідної заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи. Учасники справи окремого провадження мають довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом".

Щодо справ про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, то спеціальний юридич-

ний цивільний процесуальний обов'язок покладено лише на особу, яка подала заяву про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в електронній формі – відповідна особа має надати до суду документи, зазначені в пунктах 1, 2 ч. 4 ст. 455 ЦПК України, або їх копії до початку судового розгляду вказаної заяви (ч. 6 ст. 455 ЦПК України).

3. Спеціальні законні цивільні процесуальні інтереси учасників справи виявляються в індивідуалізованому прагненні кожного з них домогтися бажаного для себе або для особи, в інтересах якої вони діють, процесуального результату.

Так, спеціальний законний цивільний процесуальний інтерес позивача, а також третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виявляється в їх прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення їхнього позову. Відповідач, зі свого боку, прагне відмови у позові.

Певною мірою можна погодитися з позицією, що інтерес третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є опосередкованим, а тому їх самостійність орієнтується на особу, на боці якої вони беруть участь у справі¹¹. У зв'язку з цим такі учасники справи бажать, щоб було ухвалено судові рішення на користь відповідної сторони.

Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, прагнуть домогтися ухвалення рішення суду на користь осіб, в інтересах яких вони діють.

Заявник у наказному провадженні звертається до суду задля видачі судового наказу. Боржник, звичайно, бажає відмови у видачі цього судового рішення (якщо він знає про наявність у провадженні суду відповідної справи) або його скасування.

У заявника в справах окремого провадження спеціальний законний цивільний процесуальний інтерес виявляється у прагненні отримати рішення суду про задоволення його заяви. Заінтересовані особи залежно від мети їх участі у справі можуть як прагнути ухвалення судового рішення про задоволення відповідної заяви, так і бажати відмови у її задоволенні¹².

У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу спеціальний законний цивільний процесуальний інтерес учасників справи також залежить від підстав їх звернення до суду та мети участі у справі: вони прагнуть або

¹¹ Т Степанова, *Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти* (Фенікс 2017) 348.

¹² Детальніше див.: Г Чурпіта, *Захист сімейних прав та інтересів в порядку непозовного цивільного судочинства* (Алерта 2016) 155-6.

скасування рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу), або відмови у задоволенні заяви і залишення рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) без змін.

З метою повноти розкриття розглядуваної теми вважаємо за необхідне додатково зупинитися ще на одному питанні, пов'язаному із правовим статусом учасників справи.

Відповідно до ч. 5 ст. 56 ЦПК України при відкритті провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор набуває статусу позивача.

З наявністю такої норми ми не можемо погодитися з кількох міркувань. По-перше, відповідна нормативна конструкція повністю суперечить суті цивільного судочинства, вносить плутанину в законодавчу термінологію і зводить нанівець сенс такої категорії, як правовий статус. Адже за подібною логікою законних представників також слід наділяти статусом позивача. По-друге, у ч. 2 ст. 48 ЦПК України визначається, що держава може бути позивачем і відповідачем. Однак логічним тоді є запитання: в яких випадках позивачем залишається держава, якщо або наявний орган, уповноважений здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, який набуває статусу позивача, або у разі його відсутності відповідного статусу набуває прокурор? І по-третє, мета участі указанного органу та прокурора відрізняється від мети участі позивача в цивільному процесі, адже вони в означеному випадку насамперед захищають інтереси держави, а не свої власні, що характеризує позивача. Тому не можна вести мову про набуття ними статусу позивача. Доречніше обумовити наділення в окреслених випадках або органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або прокурора процесуальними правами та обов'язками позивача, правовий статус якого має залишатися у будь-якому разі за державою.

Зважаючи на зазначене, вбачається за доцільне внести відповідні зміни до ч. 5 ст. 56 ЦПК України.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна підсумувати: реформування цивільного процесуального законодавства, викликане розвитком суспільних відносин у нашій державі, зумовило деякі зміни правового статусу учасників справи. Переважно ці зміни є позитивними, оскільки відповідають вимогам українських реалій, проте залишаються прогалини і колізії, пов'язані з регулюванням окремих аспектів правового статусу таких учасників, що викликає

необхідність внесення пропозицій щодо вдосконалення правових норм, зокрема: зі змісту ст. 49 ЦПК України – виключити ч. 8; у ч. 5 ст. 56 ЦПК України – замінити в тексті абзацу 2 словосполучення “набуває статусу” на фразу “має процесуальні права та обов’язки”; ч. 4 ст. 294 ЦПК України – доповнити її новим положенням щодо прав та обов’язків заявників і заінтересованих осіб.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv [On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 3 zovtnia 2017 r. № 2147-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (accessed: 31.10.2018) (in Ukrainian).
2. Pro zapobihannia koruptsii [About the Preventing of Corruption]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (accessed: 31.10.2018) (in Ukrainian).
3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Code of Civil Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV (v redaktsii Zakonu Ukrainy vid 3 zovtnia 2017 r. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (accessed: 01.09.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

4. Bychkova S, *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovy status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil Procedural Legal Status of Persons Involved in Cases of Litigation]* (Atika 2011) (in Ukrainian).
5. Churpita G, *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv u poriadku nepozovnoho tsyvilnoho sudochynstva [Protection of Family Rights and Snterests in the Procedure of Non-recourse Ccivil Proceedings]* (Alerta 2016) (in Ukrainian).
6. Stepanova T, *Protseualnyi status uchasykiv pozovnoho provadzhennia u hospodarskomu sudochynstvi: teoretyko-pravovi ta prakseolohichni aspekty [Procedural Status of Participants in Proceedings in Economic Proceedings: Theoretical and Legal and Praxeological Aspects]* (Feniks 2017) (in Ukrainian).

Edited books

7. Bychkova S (red), *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedural Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]* (Atika 2010) (in Ukrainian).
8. Fursa S (red), *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedural Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]* (KNT 2006) (in Ukrainian).
9. Komarov V (red), *Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk [Civil Process Course: Tutorial]* (Pravo 2011) (in Ukrainian).

Journal articles

10. Bychkova S ta Churpita G, 'Tsyvilnyi protsesualnyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho ta okremoho provadzhennia (porivnialna kharakterystyka)' ['Civil Procedural Status of Persons Involved in Litigation and Individual Proceedings (Comparative Characteristic)'] (2013) 12 Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo 63-67 (in Ukrainian).

Svitlana Bychkova

LEGAL STATUS OF CIVIL CASE PARTICIPANTS
(IN THE CONTEXT OF REFORMS
OF THE PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE)

ABSTRACT. After the Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Economic Procedure of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine, the Code of Administrative Court Procedure of Ukraine and Other Pieces of Legislation" has become effective on December 15, 2017, the civil procedural legislation of Ukraine has undergone significant reformation, in particular, the procedural terminology has been changed, a new approach has been introduced to the definition of subjects to the relations under civil procedure law, the scope of procedural rights and obligations of participants to a case has been elaborated etc. Given this, currently there is an urgent need to analyze the updated legislation with the aim of developing the uniform approaches to the interpretation of its contents and further application of the regulatory requirements.

The purpose of the article is to identify the legislative changes relating to the legal status of participants to a civil case, to clarify the scope and contents of their procedural rights, duties and interests, and also to identify the gaps and conflicts in the legal regulation of relevant aspects and to develop the proposals for improvement of the civil procedural legislation.

Since legal status is one of the fundamental legal categories, this article was written with a view to identifying the legislative changes relating to the legal status of participants to a civil case, and also identifying the gaps and conflicts in the legal regulation of relevant aspects and developing the proposals for improvement of the civil procedural legislation in the outlined context.

Participants to a case are participants to the court process who take legal action for court protection of their breached, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests, or in cases established by law of the rights, freedoms or interests of other persons (except representatives), and also with the aim of confirming the presence or absence of legal facts determined by law, as well as other interested persons who are involved in the process or join a civil case on their own initiative.

Given the nature of the procedural rights, duties and interests pertaining to participants to a case, as well as the purpose with which each of them participates in the civil process, their legal status can be general (each participant to a case, without any exception, has this status) and special (it is given separately to each participant of a case).

Based on the results of the study, the author proves that currently there is a need to amend Articles 49, 56, 294 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

KEYWORDS: civil case participants; legal status; elements of legal status; general civil procedural status; special civil procedural status; subjective civil procedural rights; legal civil procedural obligations; legally protected civil procedural interests.